

EESTI RAHVUSBIBLIOGRAAFIA — UUE AASTATUHANDE VÄLJAKUTSED

Janne Andresoo

Eesti Rahvusraamatukogu

Nii pika perspektiivi käsitlemine on väga pretensioonikas ettevõtmine, kuid tundub, nagu annaks aastatuhande vahetus selleks loa või mõningase õigustuse.

Tänapäeva analüüsid ja tulevikuvisionid luues tuleb paratamatult kasvõi korraks heita pilk möödunudle. See, mis eesti rahvusbibliograafial seljataga on, mahub umbes poolteise sajandi sisse, kui alustada J. H. Rosenplänterist, edasi Õpetatud Eesti Selts ja A. J. Schwabe kataloog *Chronologisches Verzeichniss aller in der Bibliothek der Gelehrten Estnischen Gesellschaft sich befindenden estnischen Druckschriften* (Dorpat, 1867). Kuni jõuame *Eesti raamatute üldnimestikuni*, mille eessõnas ütleb Friedrich Puksoo, et "... puudub seniajani rahvusliku bibliograafia põhi — eesti raamatute üldnimestik. ... On ilmunud koguke kõiksuguseid raamatute nimekirju, peaaesjalikult kirjastajate ja raamatukaupmeeste poolt, nii vanemast kui uuemast ajast, kuid süstemaatilist ülevaadet teataval ajajärgul ilmunud kirjanduse kohta pakub ainult bibliograafiline ajakiri *Kněžnaja Letopis (Книжная Летопись)*, kus kõik Venemaal ilmunud raamatud loendati, ka Eesti raamatud 1907.a.–1917-aastani". Siinkohal ei saa nimetamata jätta Richard Antikut, kui kõneks on eesti rahvusbibliograafia ja iseäranis *Eesti raamatute üldnimestik*.

Eesti raamatute üldnimestikule järgnes 50 aastat *Raamatukroonikaid*, küll riikliku bibliograafia häälekandjana. Ning sajandi viimasest kümnendist jätkus taas jooksva rahvusbibliograafia koostamine tema õige nime all. Ajal, mil sõna rahvusbibliograafia asendas riiklik bibliograafia, koostati siiski ka rahvusbibliograafiat — retrospektiivset rahvusbibliograafiat, mida seostame Endel Annuse nimega.

Eesti rahvusbibliograafia kujunes algusest peale eestikeelsete trükiste bibliograafiaks, mis oli tingitud eesti rahvusliku kultuuri ja kirjanduse arengust. *Eesti raamatute üldnimestik* registreeris algul ainult eestikeelseid trükiseid ning eraldi Nõukogude Venemaal ilmunuid. Alates 1934. aastast lisandus *Eesti raamatu üldnimestikku* eraldi reana Eestis ilmunud võrkeelne kirjandus.

Nõukogude Eestis hakkas kehtima trükiste riiklik bibliograafiline arvestus territoriaalsel printsiibil ning registreeriv bibliograafia asus täitma nõukogude totaalse tsensuuri ülesandeid. Eesti taasiseseisvumise järel kehtis jooksva rahvusbibliograafia koostamisel mõnda aega territoriaalsuse põhimõte. Viimased aastad hõlmab aga jooksev rahvusbibliograafia Eestis kõigis keeltes ilmunud teoseid ning väljaspool Eestit eesti keeles ilmunud teoseid.

Kuigi J. H. Rosenplänterist alates on bibliograafilistes töodes püütud registreerida ka eesti keelt, eestlasi ja Eestit puudutavaid trükiseid, pole seda tänaseni järjekindlalt ja ammendavalt tehtud. Võib vist väita, et *Estonica* on üks enim poleemikat tekitanud rahvusbibliograafiaga seotud teema, mis kandub kindlasti edasi ka uude aastatuhandesse. Küsimusi on ennekõike tekitanud mõistete *Estica* ja *Estonica* määratlemine ning nende seotus rahvusbibliograafiaga. Käesoleval ajal moodustab *Estonica* raamatute rahvusbibliograafias

eraldi osa, mis sisaldab väljaspool Eestit ilmunud eesti (ja eesti päritolu) autorite tõlkeid teistes keeltes ning peamiselt Eestit ja eestlasi käsitlevaid mujal avaldatud võõrkeelseid trükiseid. Jooksva rahvusbibliograafia aastanimestik *Muusika* registreerib nii *Eesti* kui ka *Estonica*'na käsitatavad (s.o. mujal ilmunud eesti või eesti päritolu autori või interpreedi loomingut sisaldavad) trükitud noodid ja helisalvestised üheskoos. Alates sellest aastast kajastatakse *Estonica*'t ka *Periodika* nimestikus, registreerides mujal ilmunud ning peamiselt Eestit käsitlevad jadaväljaanded.

Vaadeldes rahvusbibliograafia väljaandeid, tuleb tõdeda, et trükinimestik pole olnud juba mõnda aega ainus bibliograafilise informatsiooni kandja. Vaatamata teiste kandjate atraktiivsusele, on see vorm sedavõrd sobiv, et domineerida paljude kasutajate meeltes. Samas on mitmeid argumente, mis räägivad trükinimestiku vastu — suur paberi kulu, kui rahvusbibliograafiat antakse välja lühikese intervalliga, samuti võib otsing trükiväljaandes osutada aeganõudvaks. Rahvusbibliograafia elektroonilisel kujul viitab aga otsingu suurematele võimalustele. 1998. aastal Kopenhaagenis peetud rahvusbibliograafia talituste konverentsi soovitustes seisab kirjas, et rahvusbibliograafia teenistus peab rahvusbibliograafiat välja andma kas ühel või enamal füüsilisel kandjal, lähtudes kasutajate vajadustest (kaasa arvatud erivajadustega kasutajad) ja rakendama seejuures rahvusvaheliselt tunnustatud standardeid. Praegu antakse Eestis välja ainult trükitud rahvusbibliograafiat. Jooksva rahvusbibliograafia nimestike seeriad on järgmised: raamatud, perioodika, muusika, ametlikud väljaanded ja kaardid. Eesti Rahvusraamatukogus kavandatakse lähitulevikus pakkuva rahvusbibliograafia andmebaasile juurdepääsu sidusrežiimis. Rahvusbibliograafia kirjed on juba praegugi kättesaadavad ELNET Konsortsiumi elektronkataloogis, kuid seal nad ei moodusta ühtset tervikut, olles lihtsalt üheks osaks teadusraamatukogude koondkataloogis. Sellega seonduvalt tuleb lisada, et mitmeid probleeme on tekitanud rahvusbibliograafia kirjete avatus parandamisele ja täiendamisele, mistõttu üha enam leiab kinnitust idee eraldada koondkataloogist rahvusbibliograafia andmebaas. See võimaldaks rahvusbibliograafia koostajatel ise lõpuni vastutada loodud kirjete eest, kartmata, et neid kogemata keegi muuta võiks. Lisaks trükitud nimestikele ning rahvusbibliograafia sidusandmebaasile on kavas ka rahvusbibliograafia väljaandmine CD-ROM-il või mõnel muul moodsal infokandjal. Tänapäevasel elektroonilisel kandjal välja antav rahvusbibliograafia peaks hõlmama ajaliselt pikemat perioodi, et end nii väljaandjale kui ka kasutajale paremini ära tasuda. Teatud mõttes võib eeltöök pidada aasta tagasi Rahvusraamatukogus alustatud retroprojekte: 1) 1945–1991 ilmunud Eesti raamatute retrospektiivset konverteerimist, 2) 1918–1940 ilmunud eestikeelsete raamatute rekataloogimist ning 3) 1945–1993 ilmunud Eesti perioodika rekataloogimist. Nimetatud projektides on osalejateks kõik ELNET Konsortsiumi raamatukogud, kes lisavad leidumusandmed ja aitavad mitmesuguseid andmeid täpsustada.

Rahvusbibliograafia, täites rahvusliku mälu rolli, on seotud selles peegelduvate teavikute — rahvusteavikute — käekäiguga. Rahvusteaviku mõiste on peaaegjalikult määratletud sundeksemplari seadusega, mis kehtestati Eestis 1997. aastal (peaaegjalikult seetõttu, et mujal eesti keeles ilmunud väljaanded, mis Eesti sundeksemplaride hulka ei kuulu, loetakse samuti rahvusteavikuks). Seadusega kuuluvad kogumisele, registreerimisele ja hoiustamisele Eestis valmistatud trükised, audiovisuaalteavikud. 1998. aastal lisandusid sundeksemplari seadusesse füüsilisel kandjal elektroonilised teavikud (CD-ROM-id, disketid). Rahvusteavikud uutel infokandjatel on endaga kaasa toonud uue probleemide ringi ja see

on nende säilitamisega seonduv. Paberile trükitud raamatu puhul on säilimise tagamiseks suurimaks ohuks paberi happelisus, mille tagajärjel ta mõne aastakümne pärast tolmuks võib pudeneda. Kui trükiste puhul piirduvad probleemid peamiselt füüsilise säilitamisega, siis audiovisuaalsete ja elektrooniliste teavikute säilitamine tähendab ennekõike informatsiooni alleshoidmist, mis nõuab info salvestamist uuele kandjale või uude formaati. Hetkel ei valmista videolindile või disketile jäädvustatud teabe kättesaamine veel raskusi, aga viie aasta pärast... Et elektroonilistest teavikutest on sundeksemplari seadusega kaetud üksnes füüsilisel kandjal olevad, on ühest küljest põhjendatav elektrooniliste võrguväljaannete säilitamise ressursimahukusega, teisest küljest keerustab olukorda autoriõigusega seotud küsimuste ring. Kindel on see, et võrguväljaanded pääsevad eesti rahvusbibliograafia "võrgust" üksnes ajutiselt ning osa neist registreeritakse rahvusbibliograafias juba praegu — nimelt rahvusvaheliste standardnumbritega varustatud elektroonilised jadaväljaanded ja raamatud. Mõttekas ning odavam on õppida teiste riikide kogemustest, et seejärel asuda välja töötama Eesti võrguväljaannete registreerimise ja säilitamise korda. Eeltööna on Eesti Rahvusraamatukogu rahvusbibliograafia keskuses alustatud elektrooniliste võrguväljaannete ja nende kirjastajate väljaselgitamist ning analüüsimist. Ees seisab lahenduste leidmine võrguväljaannete komplekteerimiseks, registreerimiseks ja arhiveerimiseks. Välja tuleb töötada valikukriteeriumid, mida pidada elektrooniliste võrguväljaannete puhul rahvusteavikuks ning mis jätta rahvusbibliograafias registreerimata. Paralleele saab tõmmata trükiste valikupõhimõtetega. Omadused, mille järgi teavik kuulub rahvusbibliograafiasse, võib üldsõnaliselt kokku võtta järgmiselt: 1) kasutajaskond ei ole kitsalt piiritletud, 2) eksemplarid on üldkättesaadavad, 3) teaviku maht vastab kindlale suurusele. Vastavalt nendele tunnustele ei kuulu rahvusbibliograafias registreerimisele piiratud levikuga ja ajutise iseloomuga teavikud ning need materjalid, mis pole kaetud sundeksemplari seadusega. Elektrooniliste teavikute puhul võib tekkida vastuolu kättesaadavuse ja registreerimise vahel ja tõstatada küsimus, kas registreerida väljaannet, millele puudub juurdepääs. Seejuures tuleb silmas pidada, et elektroonilisi võrguväljaandeid võib täiel määral rahvusteavikuna käsitleda alles siis, kui sundeksemplari seadust on vastavas osas täiendatud. Need on probleemid, mis ootavad lahendusi uuel sajandil.

Rahvusbibliograafia temaatika on tihedasti seotud kirjastajate, trükikodade, raamatu-kaubastajate tegevusega.

1995. aastal Euroopa rahvusraamatukogudes läbiviidud uuringutest selgus, et hoolimata ühistest õiguslikest struktuuridest toimub sundeksemplariga varustamine paremini seal, kus raamatukogud on loonud ühise huvideringi erinevate kaasalööjate — raamatukogude, kirjastajate, tootjate — vahel. Eriti sellega, et pakuvad õigeaegselt ja efektiivset rahvusbibliograafia teenust. Teisisõnu, vahe võib tõmmata nende riikide vahele, kes hoolikalt ühendavad vahendid (sundeksemplari) eesmärgiga (rahvusbibliograafia teenused), ja nende vahele, kes näevad sundeksemplari kui eesmärki iseendas. On ütlematagi selge, et kui ei oleks kirjastajaid, ei oleks vaja rahvusbibliograafiat. Ilmselgelt kipub sundeksemplari seadus kallale kirjastajate-tootjate eraomandile. Siit ka põhjus, miks rahvusbibliograafia teenistused peavad kirjastajatega tihedat koostööd tegema. Üheks koostöövormiks on rahvuslikud eelkataloogimise programmid (CIP — *cataloguing-in-publication*), milles kirjastaja informeerib rahvusbibliograafia teenistust ilmuma hakkavast raamatust (või muust teavikust). See võimaldab ühest küljest jälgida sundeksemplari saabumist, teisalt informeerida huvilisi ilmuma hakkavatest väljaannetest, teenides seega reklaami eesmarke. Eesti

Rahvusraamatukogus tegutsev ISBN keskus alustas eelkataloogimist käesoleva aasta alguses, mille põhjal hakatakse Rahvusraamatukogu koduleheküljel välja andma nimestikku *Ilmuma hakkavad raamatud*. Rahvusraamatukogu on valmis tulevikus hakkama koostööpartneriks ka raamatuturu (*Books-in-Print*) kataloogidele, kui raamatumüüjad ning kirjastajad selleks soovi ja tahet üles näitavad.

Mida me siis ikkagi ootame rahvusbibliograafialt uuel aastatuhandel? Millist rolli hakkab ta mängima infoühiskonnas?

Rahvusbibliograafia, olles eesmärkidelt alalhoidev, säilitav, ei saa ega tohigi oma olemuselt muutuda. Kindlasti tuleb olla valmis nendeks muutusteks, mis rahvusbibliograafia kaudu loovad uusi võimalusi ligipääsuks meie rahvuslikule mälule.

Kasutatud kirjandus

1. Eesti raamatute üldnimestik 1924. a. alates. Tartu : Eesti Kirjanduse Selts, [1929]. 554 lk.
2. National bibliographies and books in print catalogues : report, conclusions and background documents to the seminars held in Strasbourg and Frankfurt-am-Main 26–30 June 1995. Strasbourg : Council of Europe, 1996. 179 lk.
3. The recommendations of the international conference on national bibliographic services, Copenhagen, November 1998. Copenhagen : IFLA, 1999.